

ՄԵՐՁԱԻՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԸ

ՕՐՆԻԿ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

1915-ի ահաւոր աղէտը կործանեց մեզ: Կոտորուեցանք, կոտորակուեցանք եւ արմատախիլ եղանք: Թուրքին եաթաղանէն մազապուրծ ճողոպրած բեկորները ցրուեցան չորս ծագերուն:

Նախորդ դարերուն ալ, նոյնիսկ Գրիստոսէ առաջ, ճանչցեր էինք զաղթականի կեանքը: Բայց հողը չէր սահած մեր ոտքերուն տակէն: Մերն էր Եփրատէն մինչեւ Կուր: Մեծամասնութիւնն էինք: Մենք էինք: Կ'ապրէինք օրուան համեմատ, յաճախ խաղաղ, մերթ խռովայոյզ: Կը բարձրանար մեր երգիկին ծուխը, մեր արտերուն մէջ ոսկի կը կապէր հատիկը, հնձանները կը լեցուէին ուրախութեան հեղուկով եւ մեր պապերը կ'օրհնէին նարօտը իրենց թռռներուն ու ծոռներուն:

Շարականներ կը բարձրանային երկրէն եւ շողեր կ'իջնէին երկինքէն, հաւատքը կը զօղանջէր զանգակատուններէն եւ մտածումը կը ճառագայթէր մագաղաթներէն:

Բայց մեծ եղեռնը մարեց մուխերնիս: Լռեցին զանգակատունները, բղկտուեցան մագաղաթները: Քանդուեցան հողիի ու մտքի մեր բոլոր-բոլոր տաճարները, որոնք խաղաղութիւն աղբսած էին դարերով: Հիմնայատակ կործանեցան ընտանեկան նուիրական օճախները, որոնց մէջ կը ժմնէին գեղեցկութեան եւ ճշմարտութեան բողբոջներ: Տապարուեցան այն բազուկները, որոնք Արեւելքը Արեւմուտքին միացուցած էին դարերով, առաջնորդած՝ քաղաքակրթութեան կարաւանները, փոխադրած՝ մարդկային միտքին առջատար իրագործումները:

Ամայացան պապենական մեր հողերը: Մշակներու եւ մշակոյթի ժողովուրդը՝ մնացինք առանց հողի եւ մշակութային կեդրոններու:

Հաւանաբար հողին կանչն ու անոր կարօտն էր որ ետ տա-
րաւ տարադիրներու մնացորդացը եւ տեղաւորեց իրենց ծննդավայ-
րերուն մէջ, Զինադադարէն ետք: Երկու տարիէն նոյն այդ բազ-
մութիւնները կրկին ձեռք պիտի առնէին պանդուխտի ցուպը, առա-
ւել կոտորակուած, աւելի հիւժած՝ Ֆիդիքայէս ու Նիւթապէս շնոր-
հիւ մեծ դաշնակիցներու անսահման հոգածութեան եւ դորշ դա-
լին նոր ախորժակին:

Տանջահար, ճղակոտոր, յուսարեկ այս տարադիրները ա-
պաստան դտան Մերձաւոր Արեւելքի, մասնաւորաբար Սուրիոյ,
Լիբանանի, Իրաքի եւ Յորդանանի մէջ: Դարձան Սփիւռք:

Օրակարգի հրատապ նիւթն էր ապրիլ: Ապրիլ ի դին ամէն
լուսողութեան եւ կարելիութեան: Գոյատեւել: Մնա՛լ, ըլլա՛լ:

Ընթացիկ բաներ էին անօթութիւն, մերկութիւն, որբանոց,
հիւղաւան, թշուառութիւն եւ մասամբ նորին:

Այս պայմաններուն տակ կարելի՞ էր մտածել դիրի, մշա-
կոյթի, դեղարուեստի մասին, երբ տիրական էր աւուր հացի պա-
հանջը:

Հրաչքներ չեն պատահիր մեր օրերուն: Չպատահեցան նաեւ
մութ այդ շրջանին: Հիմնովին կը պակսէին մշակոյթի կարելիու-
թիւնները պայմանաւորող ազդակները:

Աւելին՝ այս ափերուն վրայ մէկտեղուեցան Պատմական Հա-
յաստանի եւ Կիլիկիոյ տարբեր դաւառներու բնակիչները, որոնք,
ափսոս, չունէին հասարակաց միութեան անմիջական բանալին,
ամբապնդող գլխաւոր շաղախը — լեզուն:

Գողթականներու մեծագոյն մասը կու գար դաշտային Կի-
լիկիայէն, եւ, իրերու բերումով, կորսնցուցած էր տոհմիկ լեզուն:
Ուրիշներ եկան լեռնային շրջաններէն՝ իրենց շատ մասնալատուկ
դաւառարարառով: Երկու պարագային ալ կը պակսէր գրականու-
թեան կառքը առաջ տանելու միջոցը՝ լեզուն:

Զօրաւոր անձնականութեամբ վիպասանը, հաւանաբար այդ
օրերուն, հայութեան նոր բարելոնէն, բարքերու, մտայնութեանց,
հաւատալիքներու, ընկալչութեանց այդ խառնարանէն սեւեռէր կո-
թողական վէպ մը, բայց դիրի մեր վարպետները փողոտուեր էին
Այալի, Չանկըրիի եւ անանուն այլ անիծապարտ բազում վայրե-
րու մէջ, հրապարակը ձգելով տարաբախտ վարժապետներուն եւ
կուսակցական գործիչներուն:

Չկային նաեւ կրթական օճախներ: Մեր գրականութեան սի-
րուած դէմքերը, արեւմտեան թէ արեւելեան հատուածներու մէջ,
ներկայացուցչական դէմքերն էին Կեդրոնական, Պրպերեան, Սա-
նասարեան վարժարաններուն. Գէորգեան, Ներսիսեան եւ Լազար-

ևան ճեմարաններուն. Եփրատ, Տարսոն, Ռապրթ եւ Անաթոլիա գոլէժներուն. Արմաշի ու Սիսի դպրեմանքներուն, Հայաստան աշխարհի մտաւորական ծանօթ օճախներուն:

Սուրբիոյ եւ Լիբանանի մէջ, դաղթականութենէ առաջ, չկային հայ միտքի կեդրոններ: Չեմ անդրադառնար Երուսաղէմի եւ Զմմարի միաբանութեանց, որոնք կղերականներ հասցուցեր են, բայց ո՛չ գրողներ:

Առաջին տասնամեակը, հոս, Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, յատկացուցաւ տեղաւորումի, տնտեսական տանելի կացութեան ապահովումի, շրջապատի կարելիութեանց քննարկումի: Առաջնահերթ աշխատանքը յատկացուցաւ բոյն կազմելու, տեղաւորուելու: Արմատաւորուելու գաղափարը չայցելեց բնաւ: Կը խորհէինք թէ առժամեայ կայան մըն էր, տարանցումի ջամբար՝ որոշ շրջանի մը համար: Այդպէս ալ եղաւ: Տեղական լեզուին դժուարութիւնները եւ Արեւմուտքի բազմաշնորհ հրապոյրները կարաւաններով մարդ տարին Եւրոպա, Ամերիկա եւ ուրիշ հորիզոններ:

Մնացողները զօրաշարժի ենթարկեցին իրենց բոլոր կարելիութիւնները, աւելի բախտաւոր դաղութներ օգնութեան հասան, եւ եկեղեցիներու շուքին տակ դուռները բացուցան մեսրոպեան տաճարներուն: Ապա՝ Աւետարանական Հայ Սքուլը, Սահակեան Բարձրագոյն Վարժարանը, Համազգային Ճեմարանը եւ Մելգոն-Լան Կրթական Հաստատութիւնը:

Տնտեսական, ազգային, մշակութային եւ կրթական մարզերուն հետ քայլ պահեց մամուլը:

Սուրբիոյ եւ Լիբանանի մէջ, մինչեւ 1930, գեղարուեստական արձակով գիրք չեմ յիշեր: Մինչդեռ Ֆրանսահայ դաղութը յաջորդաբար լոյս ընծայեց վէպեր, որոնք ցարդ կը մնան որպէս թանկագին յաւելումներ մեր գրականութեան:

Այսպէս՝ Զարեհ Որբունիին «Փորձը», Շահան Շահնուրին «Նախաօրը Առաջ Երգին»: Ու դեռ աւելցուցէ՛ք Նիկողոս Սարաֆեանը, Վազգէն Շուշանեանը, Շաւարշ Նարդունին, Նշան Պէշիկ-Թաշկեանը, Պետրոս Զարոյեանը եւ ուրիշներ:

Բայց առոնք, Փարիզի այդ տղաքը, Պոլսէն էին, Կեդրոնականէն կամ Պերպերեանէն: Երեսուն տարեկան էին: Հասած եւ հասունցած, լոյս քաղաքի ընտրանիին արուեստով եւ տաղնապանքով խանդավառ, երբեմն անոնց ծայրայեղութեանց հակամէտ: Այն օրերուն էր, երբ պատերազմէն հիասթափ ելլող սերունդը, դժգոհ ամէն ինչէ, տարուած քանդելու մոլուցքէն, Սիմընոնի վէպերէն մէկը միայն զննելու աստիճան Պուրժէի բոլոր ստեղծագործումնե-

լուն դիմաց: Ասիկա այդ շրջանն էր որ հրոյ ճարակ դարձնել կ'առաջարկէին Լուսինի գեղարուեստական բոլոր դանձերը:

Մեր տղաքը, հոս, տակաւին խնամքին տակն էին որբանոցի մայրիկներուն:

Կազմալոյծ էր լեզուն:

Չկային մշակութային օճախներ:

Գաղութը (ները) զուրկ էր գրական տիրոջ անձնաւորութեանց ներկայութենէն: Եւ...

Եւ պարտուած էինք: Չմոռնանք այս պարագան: Պարտուածները ուշ կը գտնեն իրենք զիրենք: Այսպէս, Ֆրանսայի մէջ, Ա. համաշխարհային պատերազմի ընթացքին իսկ լոյս տեսած էր Հանրի Պարպիւսի «Կրակը», անկէ անմիջապէս ետք՝ Ռուան Տորթըլէսի «Փայտէ Խաչերը», Ալեքսանդր Առնուի «Կապիւլա»ն: 15 տարի ետք միայն Գերմանիան կը մասնակցէր պատերազմական այդ գրականութեան, երբ Ռեմարք կը գրէր «Արեւմտեան ճակատին վրայ ոչ մէկ ճորտութիւն»: Հակառակը եղած էր 1870-ին, երբ յաղթած էին գերմանները: Ֆրանսացիները 25 տարի ետք միայն ձայն առած էին:

Մենք պարտուած էինք անտարազեւթիօրէն: Այդ դառնութիւնը, զայրոյթը, բողոքն ու մորմոքը առաջին անգամ, այս գաղութներուն մէջ, մեզի մատուցուեցաւ... բանաստեղծութեամբ: Վարուժանի եւ Սիւսանթոյի յետնորդները, հազիւ ոտքի ելած, տաքութեամբ ջանացին երգել մորթոտուած մեր երազները, խաչուած մեր յոյսերը, քանդուած մեր օճախները, դրախտ կորուսեալը: Ապաքինման այդ օրերուն, բանաստեղծական վաստակը աւելի, շատ աւելի կըռնէ այս գաղութներուն մէջ, ի հակապատկեր Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի, ուր արձակը կ'իշխէր տիրաբար:

Եթէ զանց ընենք լրագրական, հրապարակագրական, ոգեկոչումի նուիրուած յօդուածները, գեղարուեստական արձակին առաջին արհեստաւորներն եղան քիչ թէ շատ երկրէն իրենց հետ գրական թթիւմը բերողներ, ինչպէս Փիրանեսան, Տէր Ստեփանեան: Ապա, այս հողերուն վրայ հասնող-բուսնողներ, Մելգոնեանէն եւ Համազգային Ճեմարանէն եկած տղաք: Օշականի եւ Շանթ - Աղբալեանի շունչէն շունչ ունեցողներ: Մանաւանդ անոնք որ դուրս եկան առանց վկայականի հաւաստիքին եւ յանձնապատասխանութեան:

Տարօրինակ բայց իրաւ, «Լիւլակներ, Լիւլակներ», «Վրաններու Տակ» եւ «Մոլորաման»ին հեղինակները թերաւարտներ էին Մելգոնեանէն եւ Համազգայինէն: Աւելի ետք՝ Նդ. Պոյաճեան, մեր արձակին ուրիշ մէկ աշխատաւորը, մեզի պիտի գար դա՛րձեալ Համազգայինէն, եւ դա՛րձեալ... առանց վկայականի:

Կը շարունակուէր աւանդութիւնը: Ո՛չ մէկ վկայական ունեցած են մեր քննադատութեան ծիրանաւորը՝ Օշական եւ մեր վէպին մեծ երախտաւորը՝ Երուխան: Կարելի է յիշել բազում անուններ արեւմտահայ գրականութեան վարպետներէն, թլկատինցիէն մինչեւ Հրանդ:

Կարեւորը տաղանդի պահեստն է, արեւան զարկը, պապերէն ժառանգած աւելը, երազին ուժգնութիւնը, ժամանակին ձայնն ըլլալու առաքելութիւնը:

Սակայն գրականութիւնն ալ կազմակերպուած ճիղի կարօտ է: Ան ալ պէտք ունի բեմի, դեղարուեստի միւս ճիւղերուն նման, որոնք, այս պարագային, օրաթերթերն են, ամսագիրը, հանդէսները:

«Ուլտիս»էն, «Ջահակիր»էն եւ «Յարգազող»էն ետք՝ «Երիտասարդ Հայուհի»ն իր շուրջ կը խմբէ երիտասարդները, 1932-ին: Շատ չի տեւեր, բայց ահօս կը բացուի, հերկ ու ցանք կ'ըլլայ:

Կը յաջորդեն ուրիշներ, առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ. — «Հայ Գիր», «Ծիածան», «Ակօս», «Նայիրի», «Դիպիկ Երկիր», «Նոր Ուղի», «Անի», «Մշակոյթ», «Շիրակ», «Սեւան», «Կայծ», «Հասկ», «Աւետիք», «Ջանասէր», «Կանթեղ», «Բաղին», «Սփիւռք», «Մասիս», «Արարատ Գրական», «Յառաջ», «Ահեկան», եւայլն:

Ասոնցմէ շատեր հանդիման են արդէն, իրենց մէջ ամփոփելով վկայութիւններ մեր իմացութենէն, ստեղծումէն, նոր կառուցումներէն: Ուրիշներ նոր ախորժներ եւ հայեացք փորձած են առանց նուաճումի. միւսները ասուպի կեանք ունեցած են եւ իրենց հետ տարած՝ ապրած ըլլալու հաճոյքը միայն:

Բայց, այսպէս կամ այնպէս, սատարած են Մերձաւոր Արեւելի գրական ծաղկումին: Տեղ տուած՝ չնորհալիներու:

Անշուշտ դեռ կային Մեծ Աղէտէն հրաշիւք իմն վերապրողները, վաւերական գրադէտներ, վստահելի առաջնորդներ՝ Զօպանեան, Թէքէեան, Օշական, Օտեան, Շանթ, Աղբալեան, եւայլն, որոնք ծիածան կը կապէին դադութէ դադութ:

Բայց անոնք որ «հուրն» ունէին իրենց երակներուն մէջ եւ երազէ մը կը հալածուէին — պարպուելու համար գիրենք եռեւեփող յոյզերէն եւ ցաւերէն — չսպասեցին մէկու մը հովանաւորութեան: Ո՞վ լուր ղրկեց Սարգիս Ապտալեանին, որ երկրաչափի իր վկայականը ծալլէր, անդլիական վարժարանի իր ապահով ամպիոնը ձգէր Պուրմանայի բարձունքին՝ իջնելու համար Դպրեվանք, հայերէն աւանդելու:

Սփիւռքի արեւմտահայերէնը շատ բան կը պարտի վահէ

վահեանին, Անդրանիկ Ծառուկեանին եւ Սիմոն Սիմոնեանին: Առաջինին ճշգրտութեան սիրահար, մեկնակէտն ու նշանակէտը նոյն պարունակին մէջ ամփոփելու ձգտող լեզուն, երկրորդին արագ ու հասանալի ղեկավար, երրորդին հաւասարակշռուած նախադասութիւնը իրենց մէջ ունին ուսանելի շատ բաներ:

Բայց այս լեզուին ակադեմական բժանդրութեամբ մաքրողն ու գործածողը Բենիամին Թաշեանն է, Վէմունին, որ փարաւոնեան խտութեամբ կը հսկէ մեր մեծասքանչին մաքրութեան: Միւս անունը Մանուկ Արսլանեանն էր, որուն շատ բան կը պարտի աճաւարաներու եւ մաքսանենդներու ձեռքերուն մէջ տուայտած մեր լեզուն՝ այդ աղտերէն եւ կեղտերէն մաքրուելուն համար:

Լեզուէն ետք եւ զայն դործածող արուեստագէտներուն անցնելէ առաջ, անհրաժեշտ է որ կատարեմ ճշգրտմ մը, գտնեմ ընդունելի սահմանում մը:

Ինծի համար դրադէտ է ան որ կըցած է կեանքը գիրին փոխադրելու արուեստի ընթացքին կերտել տիպարներ: Տիպար՝ մասնաշատուկ հոգեբանութեամբ, կամ ընդհանուր հոգեխառնումին խտացումը հանդիսացող: Ընդհանուր կամ մասնակի՝ կարեւորը տիպար ստեղծելն է: Այդ ստեղծելը կը կոչուի դրադէտ: Իսկ միւսը, որ բարձր, մտայնութիւն, մտածում, կեանքի շերտ կամ պահ կը ներմուծէ՝ կը կոչուի գրող: Մէկը արուեստագէտն է, միւսը՝ արհեստաւոր:

Այս լոյսին տակ՝ դրադէտներ են Սեղա, Արեգ Տիրազան, Յակոբ Մնձուրի, Անդրանիկ Ծառուկեան, Եղ. Պոյաճեան, Եղ. Տարօնեան, Սմբատ Փանոսեան, Տիգրան Վարժապետեան, Վահրամ Մալեան, Սիմոն Սիմոնեան, Գէորգ Աճմեան, Միհրան Տէր Մտեփանեան, Զաւէն Պիպեռեան:

Սեղա հոգեկան բեկումներու տակ մոլորած, ահաւոր աղէտին կամ անբախտութեան մը տակ կ'ըլլէ կիներուն կեանքի փախուստը սեւեռած է: Երազային է, դաղափարապաշտ, բանաստեղծական մթնոլորտով ծանրաբեռն, կեանքի բարախումին քիչ ունկընդիր: Մելոտրամ է, բայց թիփեր կան:

Արեգ Տիրազան կը բերէ տարբեր աստուածներու, իմացական նոր ըմբռնումներու եւ մարզանքներու երկրպագունները:

Մնձուրին լայն եւ հարազատ, մտերմիկ եւ դեղեցիկ գիծերով բերած է գիւղը: Զիշէ է որ արդէն գրող էր 1920-էն առաջ, բայց դրադէտ դարձաւ երրորդ եւ չորրորդ տասնամեակներու մէջ: Զինք դեռ չեն ճանչնար բաւարար չափով: Յաճախ շատ աւելի կը կշռէ քան գիւղագիրը:

1917-25-ի մեր կեանքը լեցնող որրերը, տիպարացած, կը դնէք «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ» հատորին մէջ: Ճեպել Մուսացին (Այնճարցին) եւ Սասունցին, այլ խօսքով լեռնականներու, կամ քաղաքի մէջ ճենճերող լեռնականներու ներաշխարհը սեւեռուած են Պոյաճեանի, Սիմոնեանի եւ Աճէմեանի հատորներուն մէջ:

Ասոնք դիւղադիրներ չեն: Այլ դիւղացիի հոգեկանին հետախոյզները, քաղաքացիի դրականութեամբ:

Եդ. Տարօնեան ուսումնականներ (ուսանող, ուսուցիչ, դուրծիչ) սեւեռած է: Մշակած է նաեւ մանկական դրականութիւն: Ունէր կարեւորութիւն լաւագոյն վէպերէն մին կտակելու, կապելով երկիրը Արտասահմանին, բայելով երկու հոգեբանութիւն: Պատմական վէպին լաւագոյն փորձարկումներէն պիտի ըլլար, բայց չունէր ախորժ երկար առեն սեղանին առաջ գրիչ շարժելու:

Միհրան Տէր Ստեփանեան դրախտ կորուսեալին անմար կարօտով մղկտացողն է: Այրող կարօտ մը, որ այնքան դեղեցիկութիւն, դունազեղութիւն եւ հրայրք կը հոսեցնէ իր տողերուն մէջ: Եթէ ուրիշ որեւէ երկ ձգած իսկ չըլլար, պիտի փրկուէր իր այնքան հիւթեղ «Ձէյմէպ»ով:

Քաղաքակրթութեանց մեծ ուստաններուն մէջ իրենց հայութիւնը կը հալեցնեն «Հայու քեկորմներ»: Գիտնականներ կան որոնք կը հետամտին մամուլի ոսկորներ դնել, դասաւորել: Վահրամ Մամկան հայու բեկորներ որոնած է ի սփիւռս աշխարհի, հակած է անոնց վրայ, լացած է իր ժողովուրդին կողմէ, անոնց մահուան եւ երբեմն թաղման ժամուն: Նոր սեռ մը մեր դրականութեան մէջ, առանց դրական խոշոր յաւակնութեանց, բայց թանձր իրապաշտութեամբ:

«Ձառիքափիմ վրայ», այսինքն՝ ձուլուելու ուղին բռնածները փնտռեցէք Տոքթ. Տիգրան Վարժապետեանի մօտ, ինչպէս ժողովրդական ողջմտութեան եւ ասպարէզի (բժշկութիւն) թեքիւթին միջեւ բանտուած տաղնապահար բժշկի դէմքը:

Սմբատ Փանոսեանի հանդարտ պատումը կը յաջողի մարդեր մասնատելու, հոգեվիճակներու հասնելու, մարդկային այլադան փոխ-յարաբերութիւններ արձանագրելու:

Սիմոնեանի, Աճէմեանի եւ Փանոսեանի պատմութեանքներուն եւ վէպերուն մէջ խշխշացող, արիւնող տաքութիւն մը կայ: Երկրէն եկող մնացորդաց անանուն տուայտանքը, նոր կեանքին հետ չկարենալ շաղուելու եւ նոր ոճով չկարենալ ապրելու տրաման: Ապա՝ հայմաթլոս չկարենալ դառնալու տառապանքը: Ատկէ՝ թիփերը կը

պահեն միամտութիւն մը. յուզիչ եւ ձախորդ են ի սկզբանէ՝ նոր կեանքի նոր մթնոլորտին անհամապատասխան իրենց հոգեբանութեամբ:

Փանոսեանի եւ Աճէմեանի պատմութեանքները բոլորովին ներհակ ուղղութեանց կը հետեւին, գիտեմ: Բայց այդ ուղղութիւններու վախճանական կէտերը մօտիկ են իրարու: Զրկուածներու բախտը կը միանայ տեղ մը:

Զաւէն Պիպեռեան շուկայիկ մարդուն որսորդն է, ստորին ախորժակներու արտայայտիչը, եղծանած սէրերու նկարիչը:

Այս խումբին մօտիկը կը կենայ Արմէն Դարեան, որ նոր օրերու նոր մարդուն, սփիւռքի սրսփուն, ճակատագրէն իսկ զարնուած հայուն երգիչը պիտի հանդիսանար ապահովաբար, եթէ ձեռքն աւելի խորքին իյնար նայուածքը: Ոճի փայլատակումէն աւելի վերլուծումի գործիք դառնար լեզուն:

Անմիջական զուգահեռ մը, օրինակ, Արմէն Դարեանի եւ Տոքթ. Տիգրան Վարժապետեանի միջեւ, նախապատուութիւնը պիտի տար Դարեանին, որպէս արուեստագէտի. կեանքի խոհական քննիչի եւ հասարակ իրերն ու իրողութիւնները գրականութեան վերածողի: Ունի լայն պաշար, մարդերու հոգիին հասնելու արագութիւն, փոքրիկ հարցերուն ընդմէջէն իսկ ընկերային կարեւոր խնդիրներու հասնելու հասունութիւն: Բայց, մինչ Վարժապետեան բնազդօրէն կը հասնի թիփեր ստեղծելու առաւելութեան, Դարեանի մօտ արուեստի խնամքով առաջ տարուած ճարտարանքները չեն հասնիր նկարագիրներ սեւեռելու տիրապետումին:

Արիս Շաքեան, որ ունէր պատմումի վարպետութիւն, հեքիաթին հրաշքը, իրականէն անիրականի միջեւ երթեւեկ, պահերու երազայնութիւն, չյաջողեցաւ, այսքան առաքինութիւններով, ախպար ստեղծել, ինչպէս Բիւզանդ Շղիայեանը, որ մտերմիկ խօսակցութեանց, ընդհանրացումներու, տեղային մտայնութեանց եւ բարձրերու փրկումին ջանադիր է, չի յաջողիր ախպարայնացնել իր հերոսները, բայց կը ձգտի տարազել կեանքի իմաստաւորումը:

Գեղամ Սեւան, Անդրանիկ Նաճարեան, Երուանդ Կոպելեան, Պօղոս Սնապեան, Սարգիս Վահագն, Յարութիւն Զատիկի, Վարդան Կոմիկեան համակրելի գրողներ են, որոնք յաջողած են հայու ըզզայնութենէն, աւանդութիւններէն, երազներէն տախտակ փոխադրել մեր արձակին:

Զաւէն Վրդ. Զինչիեան, Ստեփան Շահպազ, Հայկ Ժամկոչեան, Գեղարդ, Արշակ Գաղանճեան, Լեւոն Շահոյեան, Լեւոն Գառմէն գիտեն պատմել, թիավարել նիւթին մէջ, բայց նաւորդը չեն բաց ծովերու:

Արամ Սահակեան, Մ. Իշխան, Լեւոն Վարդան, Հրանդ Գանդրունի, Գուտգի Միքայէլեան վէպեր ճարտարապետած են, բայց չեն հասած վիպասանը բնորոշող բախտաւորութեանց:

Պարոյր Մասիկեանի զուարթախոհ գրականութիւնը անկասկած պիտի փրկուէր միանգամայն ընդմիջտ, եթէ յաճախ չնօսրանար դադարաւոր, շթեթեանար նիւթին մատուցումը: Երգիծանքը առատօրէն կը հոսի իր էջերուն մէջ, բայց չեմ գիտեր ինչ մը կայ որ դեռ կը պակսի զինք երգիծաբաններու կարկառուն ներկայացուցիչը դարձնելու այս սերունդին, այս ժամանակաշրջանին պիտի ըսէի:

Սոնա Տէր Մարգարեան-Թնկերեան կը յաջողի հոգեվիճակներու եւ փաթեթիք պահերու կարկառուն սեւեռել, բայց փուլ կու գայ ընդհանուր կառուցուածքին մէջ, հակառակ անոր որ գիտէ զարգացնել նիւթն ու ինքզինք:

Ատրինէ Տատրեան դեռ կը շարունակէ պոլսական հին թերթօնը: Երբեմն կ'ուրուանան Արշամ Տատրեանի խոհական, իմացապաշտ փնտռութեանքերը, որուն դէմ կը բռնեն Եղ. Սիմէէշեան եւ Եղիշէ Այվազեան:

Եղ. Սիմէէշեան ամենէն գեղադէտ գրողն է թերեւս Պալտոյ, 1935-ական թուականներէն սկսեալ, բայց հատորի տակ մտած չըլլալը պատճառներէն մին է որ զինք չճանչնան արտասահմանի գրող եւ ընթերցող շրջանակները:

Գեղարուեստական գրականութիւն մշակող յիշեալ արուեստագէտներուն կէսը, աւա՛ղ, դեռ չէ տիրացած մայրենի լեզուին օրէնքներուն, նրբութեանց: Ոմանց գրչին տակ կը հեծեծէ մեր մեծասքանչը, մինչ նոր թափ ու թռիչք կը ստանայ ան, երբեմն արուեստի կը բարձրանայ Հրաչ Գալարեանցի, Գերսամ Ահարոնեանի, Յովհ. Աղապաշեանի, Տիգրան Ոսկունիի եւ Ժիրայր Նայիրիի մօտ, որոնք խմբագրական առօրեայ տրամութիւններու ընդմէջէն ժամանակ կ'ունենան զայն խնամելու եւ գեղեցկացնելու: Մինչդեռ արուեստագէտներն են որ պիտի ընէին այդ գործը:

Եթէ գրական վերահսկիչ մարմին մը ըլլար, հաւանաբար շատերուն արգելուէր հայերէնը չարչարել:

– Մեր արձակը նոր ազդեցութիւններ կրած է արեւելքէն եւ արեւմուտքէն:

– Արեւելքէն՝ բնաւ: Իսկ Արեւմուտքէն խուլ արձագանգներ միայն կան: Անկերպարան, մթնշաղալին:

– Որոշ գրողներու մօտ զգալի ազդեցութիւններ կան հայրենի լեզուէն եւ գրողներէն: Թեմայի եւ մշակման կերպով իսկ:

Կապկումներ չեն, այլ ենթարկումներ: Հայրենիքի զրական ստեղծադործութիւնները հետզհետէ կը տիրեն: Եւ ընական է: Արեւմտահայ դորաւոր անհատականութիւններ պիտի ըլլան որ սիրելով հանդերձ հայրենի իրենց հոգեղբայրներն ու զրչեղբայրները, մնան անմաս՝ իրենց արուեստին կնիքով:

Արտասահմանի արուեստագէտը աւելի հնարաւորութիւններ ունի շրջանի մտահոգութիւնները — տնտեսական, քաղաքական, ընկերային, փիլիսոփայական — ներմուծելու մեր արձակին մէջ, որպէս ժառանգութիւն հետազայ սերունդներուն: Փորձեր կան, կը սպասուի պտղաբերումի:

ARMENIAN PROSE WRITING IN THE MIDDLE EAST

ONNIG SARKISSIAN

Armenian literature in the Arab Middle East is at present about 50 years old.

Onnig Sarkissian, in this article, discusses the Armenian prose in the Arab Middle East and makes a general survey of works of known writers presenting their literary world and their success in the field. The writers he presents are: Seza, Arek Dirazan, Hagop Mentzouri, Antranig Zarougian, Yetvart Boyajian, Simon Simonian, Sempad Panossian, Kevork Ajemian, Zaven Biberian, and others.